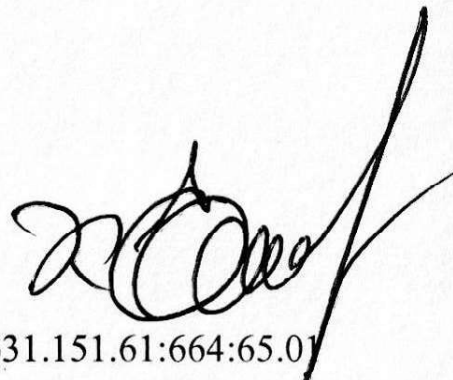

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КОЗАК КАТЕРИНА БОГДАНІВНА

УДК 338.33:631.151.61:664:65.01

**АДАПТИВНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ СТАЛОГО
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО
ВИРОБНИЦТВА**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Суми – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній академії харчових технологій Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
ІВАНЧЕНКОВА Лариса Володимирівна,
Одеська національна академія харчових технологій,
професор кафедри обліку та аудиту.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
академік НААН України
ЛУПЕНКО Юрій Олексійович,
Національний науковий центр «Інститут аграрної
економіки», директор;

доктор економічних наук, професор
КАСЬЯНЕНКО Володимир Олексійович,
Сумський державний університет,
проректор з науково-педагогічної роботи та
фінансово-економічної діяльності;

доктор економічних наук, професор
ЗАЙЦЕВ Юрій Олександрович,
Головне управління Державної податкової служби в
Харківській області, заступник начальника.

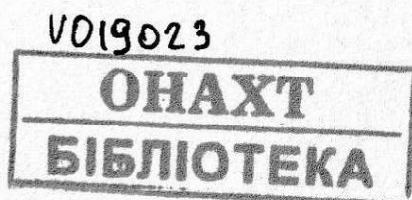
Захист відбудеться «25» березня 2021 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.859.01 у Сумському національному аграрному університеті за адресою: 40021, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського національного аграрного університету за адресою: 40021, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160, читальний зал.

Автореферат розісланий «23» лютого 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Жмайлов В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна стадія суспільно-економічного розвитку демонструє зміну світогляду на основі екологічної і одночасно гуманістичної етики. Відповідно, оцінка реального стану національної економіки, розробка ефективної державної економічної політики потребує врахування не лише суто економічних чинників. Глобалізація девальвує традиційні системи цінностей, змінює розуміння таких кардинальних понять як раціональність, суспільне і особисте благо. В зазначених умовах кожна країна опинилась перед необхідністю вирішення питання вибору національної стратегії розвитку, яка була б іманентною до трансформацій метасистемного характеру, що відповідають принципам демократизації міжцивілізаційних, міждержавних і міжрегіональних відносин.

Розвиток агропромислового комплексу в Україні не можна назвати збалансованим: не імплементуються сучасні чинники конкурентоспроможності, спостерігається домінування економічної складової, соціальні та екологічні детермінанти відсуваються на другий план. Посилення процесів глобалізації та лібералізації торгівлі, інтеграція національної економічної системи до світового економічного простору потребує вдосконалення агропромислової політики, її адаптації до умов зміни вектору форматування соціально-економічного простору в результаті трансформації світогляду на основі екологічної і одночасно гуманістичної етики. Це зумовлює необхідність імплементації складових сталого економічного розвитку в стратегію і тактику управління агропромисловим комплексом в цілому та поведінкою аграрних підприємств, зокрема.

Сучасний стан зовнішнього середовища, який детермінується викликами сталого економічного розвитку, став об'єктивною основою твердження: забезпечення успішного функціонування підприємств (підвищення рівня конкурентоспроможності та зміцнення їх потенціалу) агропромислової сфери не є можливим без урахування зовнішніх чинників та оперативної реакції на їх зміни, формування адаптивних механізмів управління, здатних забезпечити перехід підприємств агропромислового виробництва на траєкторію сталого економічного розвитку.

Еволюція парадигми сталого розвитку розкрита на основі дослідження робіт апологетів зазначеної теорії, а саме: Вернадського В., Печчеї А., Месаровича М., Пестеля Е., Тінбергена Я., Форестера Д., Медоуза Д., Дітона Е., Нордхауса У., Ромера П., Банерджи А., Кремера М. В аспекті сталості розвитку аграрного сектора та його підприємств вагомими є напрацювання Бородіної О., Лупенка Ю., Саблука П., Онищенко О., Попової О., Маліка М., Прокопи І., Шпикуляка О., Шубравської О., Осташко Т., Юрчишина В., Черкаської В., Ярмоленка Ю., Герасимова З., Лопатинського Ю. тощо. Проблемам розробки загальних методологічних і теоретичних основ зрушень в механізмах розвитку глобального економічного простору присвячено роботи Гросса Б., Мухамеда Ель-Ерідана, Піарса Д., Маркандіа А., Барбієра Є., Аджемоглу Д., Робінсона Д., Норта Д., Райнерта Е., Подеста Дж., Бедоса З., Голандера С., Прогнімака О., Юдаєвої К., Афонцева О. Дослідження адаптації, принципів

побудови і реалізації адаптаційних механізмів в структурі управління підприємством з точки зору різних методологічних підходів склало науковий інтерес таких вчених, як Харчишина О. В., Ковтиш О. П., Георгієвський А. Б., Чиженькова Є. В., Крисько Ж. Л., Гросул В. А., Аскеров Т. Т., Алексєєв С. Б., Мілославова І. А., Ханалієв Г. І., Лепейко Т. І., Кривобок К. В. та інших.

Критичний огляд наукових робіт дозволяє зробити висновок про відсутність комплексного підходу до аналізу проблем формування адаптивних механізмів управління агропромисловим виробництвом на макро- та мікроекономічному рівнях з врахуванням вимог і парадигмальних особливостей системи сталого економічного розвитку. Нагальна потреба вирішення цього завдання визначила вибір теми дисертаційного дослідження, мету та логіку наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах комплексної науково-дослідної роботи Одеської національної академії харчових технологій відповідно таких тем досліджень: «Стратегічне управління м'ясопереробними підприємствами України» (номер державної реєстрації 0117U005502, 2016-2017 рр.), де автором надано напрями розвитку галузі агропромислового виробництва України, розглянуті на прикладі підприємств підгалузі м'ясопереробки; «Механізми трансформації транспортної інфраструктури зернопереробного комплексу» (номер державної реєстрації 0116U003818, 2016-2017 рр.), де автором запропоновано карту стейкхолдерів суб'єктів агропромислового виробництва на основі їх класифікації за трьома сферами впливу (сфера повноважень/відповідальності, сфера прямого впливу, сфера опосередкованого впливу) та визначено рівень їх впливу на основі моделі Мендлоу за параметрами влади та інтересу, а також надано рекомендації щодо підвищення ефективності взаємодії з ними; «Стратегічні вектори розвитку галузей національної економіки» (номер державної реєстрації 0119U007315, 2019 р.), де автором розроблено механізм зовнішнього впливу на сталий економічний розвиток агропромислового виробництва через реалізацію потенціалу суб'єктів мікроекономічного, макроекономічного, мезоекономічного та наднаціонального рівнів в досягненні глобальних, основних і поточних цілей; «Напрямки трансформації бізнес-моделі агропродовольчих підприємств в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0120U002030, 2020-2021 рр.), де автором здійснено детермінацію характерних рис розвитку глобальної економіки та обґрунтовано методологічні засади ідентифікації об'єктних сфер застосування адаптивних механізмів управління агропромисловим розвитком в умовах глобалізації та інтеграції; «Стратегії і вектори розвитку галузей національної економіки» (№ держреєстрації 0119U003588, 2020-2021), де автором доведено анклавний тип економічного розвитку агропромислового виробництва через домінування сировинної компоненти в експорті, а також запропоновані шляхи збільшення частки доданої вартості в експорті продукції даного сектору.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні та розробці теоретичних засад, методологічного та методичного забезпечення, рекомендацій щодо розробки та впровадження адаптивних механізмів

управління в системі сталого економічного розвитку агропромислового виробництва.

Досягнення цієї мети обумовило необхідність постановки та вирішення комплексу таких завдань:

- уточнити розуміння поняття «сталого економічного розвитку»;
- здійснити детермінацію характерних рис розвитку глобальної економіки для визначення характеру імплементації принципів сталого економічного розвитку агропромислового сектору;
- обґрунтувати концептуальні зрушення у сфері реформування інституційної матриці для забезпечення включення парадигми інклюзивного розвитку в сталий економічний розвиток;
- уточнити зміст поняття «адаптація» як складової процесу управління;
- уточнити передумови формування та ефективного використання людського капіталу у сфері агропромислового виробництва;
- обґрунтувати методологічні засади ідентифікації об'єктних сфер застосування адаптивних механізмів управління агропромисловим розвитком;
- уточнити тип розвитку агропромислового виробництва України;
- розробити методичне забезпечення визначення регіональних і галузевих особливостей відтворення в діяльності виробників агропромислової продукції;
- розробити методичний підхід до оцінювання рівня сталості економічного розвитку агропромислового сектору;
- розробити механізм зовнішнього впливу на сталий економічний розвиток агропромислового виробництва;
- оцінити вплив інститутів на досягнення цілей сталого економічного розвитку суб'єктів агропромислового виробництва;
- розробити механізм управління сталим економічним розвитком агропромислового виробництва;
- розробити карту стейкхолдерів суб'єктів агропромислового виробництва;
- здійснити ідентифікацію стратегічних пріоритетів дотримання критеріїв і принципів сталості економічного розвитку агропромислового виробництва;
- розробити організаційно-методичний підхід до трансформації системи регулювання агропромислового виробництва.

Об'єктом дослідження є процес розробки та впровадження адаптивних механізмів управління в системі сталого економічного розвитку агропромислового виробництва.

Предмет дослідження складають сукупність теоретико-методологічних, методичних та прикладних засад формування та імплементації механізмів, систем та інструментів управління в системі сталого економічного розвитку агропромислового виробництва.

Методи дослідження. Поставлені мета і завдання дослідження досягаються використанням системи загальнонаукових та спеціальних методів: *програмного продукту TextAnalyst* – для обґрунтування змісту поняття «адаптація»; *діалектичного методу* – для обґрунтування та узагальнення підходів і концепцій управління сталим та інклюзивним розвитком; *матричного методу* – для групування регіонів за показниками динаміки зростання обсягів виробництва агропромислової

продукції та частки ринку; *теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу* – для уточнення внутрішньої будови системи адаптаційного механізму, для узагальнення існуючих методів розрахунку рівня сталості території, для обґрунтування механізму зовнішнього впливу на економічний розвиток агропромислового виробництва, для розробки інструментального наповнення діяльності суб'єктів зовнішнього впливу, для ідентифікації зовнішніх і внутрішніх умов підвищення ефективності та забезпечення розширеного характеру відтворення в агропромисловому виробництві, в ході розробки адаптивного механізму управління сталим економічним розвитком агропромислового виробництва; *статистичного аналізу* – для визначення стану та динаміки аграрного виробництва в Україні, галузевих особливостей агропромислового виробництва; *когнітивного моделювання, сценарного моделювання* – для оцінювання характеру взаємозв'язку між інститутами та цілями сталого економічного розвитку агропромислового виробництва; *модель Мендлоу* – для визначення пріоритетності зацікавлених сторін за впливом на суб'єктів агропромислового виробництва; *нормування показників* – в ході розрахунку інтегральних значень складових динаміки інтегральних показників рівня сталості економіки України та агропромислового комплексу; *методу формалізації* – для обґрунтування елементів запропонованого адаптивного механізму управління сталим економічним розвитком агропромислового виробництва.

Інформаційною базою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних вчених з управління сталим розвитком, інклюзивним розвитком, інституціональної теорії, чинні законодавчі та нормативні акти Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, офіційні матеріали Державної служби статистики України та органів статистики Харківської області, інформаційно-аналітичні матеріали щодо діяльності досліджуваних підприємств.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в отриманні нового розв'язання складної наукової проблеми формування і реалізації механізмів управління агропромисловим виробництвом, адаптованих до парадигми сталого економічного розвитку. Основними винесеними на захист науковими положеннями є такі:

вперше:

- доведено необхідність впровадження концептуальних зрушень у сфері реформування інституційної матриці (формування ефективних інститутів специфікації прав власності, зменшення питомої ваги екстрактивних інститутів шляхом розриву механізму формування рентної мотивації, підвищення ефективності трансплантації інститутів на основі блокування їх дисфункцій, ефективна реалізація потенцій держави у забезпеченні балансу інтересів економічних суб'єктів) для забезпечення включення парадигми інклюзивного розвитку в сталий економічний розвиток агропромислового виробництва;

- обґрунтовано методологічні засади ідентифікації об'єктних сфер застосування адаптивних механізмів управління агропромисловим розвитком, в основі яких лежить декомпозиція об'єкту управління, тобто процесу розвитку агропромислового виробництва, як сукупності галузей та суб'єктів сфери товарного виробництва, на критерії ієрархічності та функціональності, що

дозволяє визначати особливості інтеграції адаптивних механізмів у відповідні системи управління товаровиробників, галузей та національної економіки, окреслювати процедури залучення відповідних інститутів, їх комбінацій та поєднань, а також доводить флуктуаційних характери економічного розвитку агропромислового виробництва в межах національної економіки;

- вперше запропоновано механізм зовнішнього впливу на сталий економічний розвиток агропромислового виробництва через реалізацію потенціалу суб'єктів мікроекономічного, макроекономічного, мезоекономічного та наднаціонального рівнів в досягненні глобальних, основних і поточних цілей, шляхом застосування інструментів прямого й непрямого впливу, іманентних суб'єктам і детермінованих їх місцем в системі ринкової і політичної влади;

- вперше запропоновано карту стейкхолдерів суб'єктів агропромислового виробництва на основі їх авторської класифікації за трьома сферами впливу: сфера повноважень/відповідальності, сфера прямого впливу, сфера опосередкованого впливу, що дозволило здійснити оцінювання зацікавлених сторін за мірою впливу на суб'єктів агропромислового сектору і визначити поточний стан виключності агропромислової сфери України в концепцію сталого економічного розвитку;

удосконалено:

- детермінацію характерних рис розвитку глобальної економіки, які визначають перспективи імплементації принципів сталого економічного розвитку в агропромисловий сектор, що включає: ірраціональне споживання; структурні деформації мегаекономіки (необґрунтовані темпи зростання фінансового сектору); екологічна та інноваційна стратифікація; збільшення нерівності між різними групами людей і країн;

- визначення анклавного типу економічного розвитку агропромислового виробництва через домінування сировинної компоненти в експорті, що відображено в обмеженій кількості товарних позицій сировинного спрямування експорту, порушенні балансу екологічності використання земель в напрямі превалювання технічних культур, що скорочує стратегічний потенціал сталого економічного розвитку агропромислового виробництва;

- методичне забезпечення визначення регіональних і галузевих особливостей відтворення в діяльності виробників агропромислової продукції, що відрізняється групуванням регіонів за динамікою зростання та часткою в загальному обсязі виробництва, яке дозволило запропонувати класифікацію прогресивності областей за параметром сталості економічного зростання;

- методичний підхід до оцінювання рівня сталого економічного розвитку агропромислового сектору, який відрізняється використанням територіально-галузевого підходу, що передбачає розрахунок чотирьох-компонентної моделі за складовими: економічна, соціальна, екологічна та інфраструктурна і дозволяє визначати «вузькі місця» промислового виробництва та національної економіки в цілому й обґрунтовувати заходи щодо їх подолання;

- прогнозування впливу інститутів на досягнення цілей сталого економічного розвитку суб'єктів агропромислового виробництва, яке

відрізняється багатокроковим сценарним моделюванням імпульсів активізації функціонування окремих інститутів, що дозволило визначити найбільш дієві з них та запропонувати вдосконалення інституційної матриці;

- адаптивний механізм управління сталим економічним розвитком агропромислового виробництва, який відрізняється об'єднанням базису розвитку, внутрішньої системи адаптаційного механізму та параметрів системи для забезпечення реалізації функціонування системи типу «білої скриньки» в процесі перетворення входів на виходи;

дістали подальшого розвитку:

- визначення сталого економічного розвитку, під яким пропонується розуміти зміну вектору економічного розвитку на основі парадигмальних змін філософії господарювання, сутнісним наповненням якого виступає трансформація принципу раціональності, доповнення його неекономічними (соціальними та екологічними) складовими як підґрунтя формування мотиваційного механізму дій господарюючих суб'єктів, а також управлінської підсистеми на мікро-, макро- і наднаціональному рівнях;

- розуміння категорії «адаптація» як складової процесу управління, що реалізується в пристосуванні внутрішніх властивостей підприємства до вимог зовнішнього середовища, визначальною рисою якого є динамічність, на основі використання комплексної системи організаційно-економічних і соціальних регуляторів з метою досягнення економічної стійкості в довгостроковій перспективі;

- визначення передумов формування та ефективного використання людського капіталу на галузевому рівні у сфері агропромислового виробництва, які відрізняються включенням до його структури інфраструктурних, соціальних і персональних компонент, які відображають особливості залучення кадрів до зазначеної галузі, віддзеркалюють рівень ефективності інвестицій в розвиток людського капіталу та забезпечують трансформацію інформаційного суспільства в економіку знань;

- ідентифікація стратегічних пріоритетів дотримання критеріїв та принципів сталості економічного розвитку агропромислового виробництва через призму стратегічного та програмно-цільового управління на національному, регіональному, секторальному та локальному рівня шляхом визначення економічних, соціальних та екологічних обмежень з обґрунтуванням на цій основі тріади пріоритетів пропорційності, поступального характеру розвитку та узгодженості стратегій;

- організаційно-методичний підхід до трансформації систем регулювання агропромислового виробництва в контексті імплементації стратегій адаптації, який передбачає формалізацію процедур інтеграції адаптивних механізмів в системи управління економічним розвитком агропромислового виробництва на макро-, мезо- та мікрорівні з впровадженням елементів та компонент стабілізації на пряму та темпів економічного розвитку через застосування інструментів ревізії стратегій розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні та методичні положення дисертаційної роботи доведено до рівня конкретних методичних рекомендацій щодо впровадження положень формування і реалізації механізмів управління агропромисловим виробництвом, адаптованих до парадигми сталого економічного розвитку.

Науково-практичні положення дисертаційної роботи були використані при розробці заходів з впровадження і реалізації механізмів управління агропромисловим виробництвом, адаптованих до парадигми сталого економічного розвитку. На ТОВ «Агрофірма імені Гагаріна» Зміївського району Харківської області апробовано методи застосування структурної карти зацікавлених сторін для підвищення ефективності взаємодії з контрагентами (довідка про впровадження № 02-12 від 18.05.2019 р.). На ТОВ «Відродження» Харківського району Харківської області використано пропозиції щодо досягнення цілей сталого економічного розвитку (довідка про впровадження № 242 від 20.01.2019 р.). В діяльності Департаменту агропромислового розвитку Харківської обласної державної адміністрації (довідка № 01-05-06/170 від 15.03.2020 р.) використовуються рекомендації щодо підвищення рівня прогресивності областей за параметром сталості економічного зростання.

Також теоретичні та методичні положення дисертаційної роботи використовувалися в навчальному процесі Одеської національної академії харчових технологій Міністерства освіти і науки України (довідка № 03-451 від 03.05.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею та містить отримані автором нові результати в економічній науці, які в сукупності вирішують важливе наукове завдання формування і реалізації механізмів управління агропромисловим виробництвом, адаптованих до парадигми сталого економічного розвитку, що апробоване на аграрних підприємствах і знайшло відображення в наукових публікаціях. Внесок автора в роботи, виконані у співавторстві, наведено у списку основних опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації оприлюднені автором в роботі та матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, а саме: Міжнародна науково-практична конференція «Стратегія економічного розвитку харчової промисловості та забезпечення продовольчої безпеки країни» (Одеса, 2012 р.); Науково-практична конференція молодих учених «Сучасні технології в економіці і кібернетиці: досвід, проблеми, тенденції, ефективність» (Одеса, 2019 р.); VII Міжнародна науково-практична конференція «Економічні та соціальні аспекти розвитку України на початку XXI століття» (Одеса, 2019 р.); V Науково-практична конференція «Шляхи підвищення конкурентоспроможності соціально-економічної системи країни» (Миколаїв, 2019 р.); III Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні технології розвитку людини в інтегрованому суспільстві» (Миколаїв, 2019 р.); Міжвузівська науково-практична конференція «Наукові досягнення молодих —

шлях до професії» (Миколаїв, 2020 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Перспективи розвитку обліку, контролю та фінансів в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів» (Харків, 2020 р.); IV Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Управління розвитком соціально-економічних систем» (Харків, 2020 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю»: присвячена 100-річчю Полтавської державної аграрної академії (м. Полтава, 2020 р.); III Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція студентів, аспірантів та молодих вчених за тематикою «Сучасні комп'ютерні системи та мережі в управлінні» (Херсон, 2020 р.); IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ» (Херсон, 2020 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 44 наукові праці (27 одноосібних) загальним обсягом 35 друк. арк., в тому числі: 1 одноосібна монографія, 6 монографії у співавторстві, 21 наукова стаття у вітчизняних фахових виданнях з економічних наук, 5 статей у зарубіжних наукових періодичних виданнях, 11 публікацій в інших виданнях.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 420 сторінок, в тому числі 360 сторінок основного тексту. Робота містить 48 таблиць, 42 рисунки, 2 додатки та список використаних джерел із 478 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «**Теоретичні засади дотримання сталого характеру економічного розвитку аграрного виробництва**» розкрито теоретичні аспекти еволюції парадигми економічного розвитку, формування основ концепції сталого розвитку як закономірного етапу трансформації філософії господарювання; досліджено особливості інституційної динаміки у відповідності до характеру постіндустріальної системи; проаналізовано специфіку імплементації парадигми сталого економічного розвитку в агропромислову сферу.

Вирішення завдання щодо визначення сутності категорії «сталий економічний розвиток» зумовило використання методу поєднання історичного і логічного. На основі аналізу етапів становлення парадигми сталого розвитку отримано авторське бачення сталого економічного розвитку як закономірного етапу трансформації філософії господарювання, що відповідає умовам постіндустріальної соціально-економічної системи і пов'язаний з розумінням жорстких обмежень економічного зростання. Зазначена теоретична концепція на практиці проявляється в утворенні ядра сталості (рис. 1).

Змінюється вектор економічного розвитку агропромислового комплексу в бік розширення і доповнення неекономічними складовими розуміння економічної раціональності як основи мотиваційного механізму дій

господарюючих суб'єктів, а також управлінської підсистеми на мікро-, макро- і наднаціональному рівнях.

Рис. 1. Ядро сталого розвитку

Застосування методології інституційної архітекτονіки найбільш повно відповідає потребам теоретичного окреслення і вирішення проблем інституційної забезпеченості реалізації парадигми сталого розвитку в агропромисловому комплексі як цілісній системі з ознаками завершеності, внутрішньої єдності, самодостатності, рефлексивної взаємодії елементів між собою і з цілим. Суттєві зв'язки між елементами структури сталого економічного розвитку визначаються трьома законами інституційної архітекτονіки: законом рівноваги, законом усереднення (золотої середини), законом структурування (золотого перерізу).

Побудова економіки за законом золотого перерізу надає їй найбільшого динамізму із максимально економічним режимом функціонування. Структурними особливостями сучасного стану розвитку постіндустріальних країн є відхилення від золотих пропорцій розподілу валового наявного доходу, а саме: зменшення схильності домогосподарств до заощаджень із формуванням тенденції до підвищення частки споживчих витрат і, відповідно – скорочення частки валових заощаджень, а також від'ємне сальдо прямого іноземного інвестування, скорочення рівня наявних доходів нефінансового сектору. Це зменшує можливості інноваційних трансформацій, що є необхідними для укорінення парадигми сталого розвитку в економіці в цілому і в агропромисловому комплексі, зокрема. Нагальною є потреба зміни структури валового наявного доходу на користь інвестиційної та екоінноваційної складових.

Глобальна економічна система демонструє наступні тенденції структурних трансформацій: постіндустріальні країни отримують вииграш у вигляді зростання реальних доходів споживачів і розширення споживчого попиту; формування bubbleeconomics; поглиблення економічної, екологічної та інноваційної стратифікації.

Доведено, що сформована структура постіндустріальної економіки не відповідає принципам сталого розвитку. Потрапляння в залежність від розширення споживчого попиту веде до ірраціонального споживання, структурні деформації мегаекономіки за сутнісним наповненням виступають

передумовами глобальних криз в наслідок необґрунтованих темпів зростання фінансового сектору; екологічна та інноваційна стратифікація формує зони з високим впливом антропогенної діяльності на навколишнє середовище; механізми локального і глобального розподілу благ в існуючому вигляді збільшують структуровані нерівності між різними групами людей і країн, що не відповідає соціальній вимозі сталого економічного розвитку.

Аналіз світових трендів і глобальних ризиків у поєднанні з усвідомленням економічної ситуації в Україні дозволяє висунути гіпотезу про доцільність обрання концепції інклюзивного розвитку в якості базової для реалізації стратегічної мети, яка полягає в імплементації системи принципів парадигми сталого економічного розвитку в національну доктрину підвищення конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку.

Концепція інклюзивного розвитку враховує основні парадигмальні зсуви у філософії господарювання, в основі яких лежать критерії сталості, а саме: її метою не є виключно зростання ВВП; зусилля спрямовуються на всебічний розвиток людського капіталу, скорочення нерівності та бідності, включення широких верств населення до економічного життя, дбайливе ставлення до природних ресурсів, захист навколишнього середовища.

Обрання методологічних принципів неоінституційної теорії для аналізу перспектив включення України до мегатраєкторії сталого економічного розвитку дозволило виділити основну перепону на цьому шляху – домінування екстрактивних інститутів, які виконують системоутворюючу функцію, зумовлюючи потрапляння національної системи господарювання до категорії «порядків обмеженого доступу».

Виділено необхідні умови імплементації парадигми сталого розвитку в економіку України, що реалізуються в сфері реформування інституційної матриці шляхом забезпечення наступних концептуальних зрушень: формування ефективних інститутів специфікації прав власності, зменшення питомої ваги екстрактивних інститутів шляхом розриву механізму формування рентної мотивації, підвищення ефективності трансплантації інститутів на основі блокування їх дисфункцій, ефективна реалізація потенцій держави у забезпеченні балансу інтересів економічних суб'єктів.

У другому розділі **«Методологія побудови та функціонування адаптивних механізмів управління економічним розвитком агропромислового виробництва»** розглянуто методологічні засади структурування адаптивних механізмів управління розвитком агропромислового виробництва; визначено передумови формування та ефективного використання людського капіталу у сфері агропромислового виробництва; обґрунтовано методологічні засади ідентифікації об'єктних сфер застосування адаптивних механізмів управління агропромисловим розвитком.

Теорія адаптації розвивається в рамках міждисциплінарних методологічних підходів, до основних з них відносяться інституціоналізм, поведінковий підхід, теорія організаційної етології, кібернетика (теорія управління), теорія систем, синергетична теорія. На основі їх симбіозу методологічний апарат досліджень розширено шляхом включення таких понять

як «генетична мутація», «попередня адаптація», «ізоморфізм», «популяційна ніша», «флуктуація», «точка біфуркації», «атрактор», «гомеостаз».

Використання програмного продукту TextAnalyst дозволило виділити мережу основних (найбільш значущих) понять, що визначають сутність адаптації. Це дало можливість запропонувати узагальнене її визначення: адаптація в соціально-економічному середовищі – це процес пристосування внутрішніх властивостей підприємства до вимог динамічного зовнішнього середовища на основі використання організаційно-економічних і соціальних регуляторів з метою забезпечення стійкості функціонування в довгостроковій перспективі.

Внутрішня система адаптаційного механізму структурується виділенням таких елементів, як адаптивний потенціал, адаптаційні можливості, зовнішні сили, елементи адаптації, вектор адаптації, адаптаційний процес, точки біфуркації, атрактори.

Розкрито неоднозначний взаємозв'язок між величиною адаптивного потенціалу і прагненням підприємства до змін. Стосовно переходу до моделі сталого економічного розвитку, з одного боку, простежується тенденція відходу суб'єктів господарювання з високим ступенем гомеостазу від вибору радикальних стратегій адаптації. З іншого – саме економічно стабільні підприємства володіють значним потенціалом переходу точки біфуркації у відповідності до атактору сталого економічного розвитку.

В структурі детермінант адаптаційного потенціалу підприємств збільшується вага такого фактору, як рівень розвитку конкретного ринку, зокрема стан конкурентного середовища, тип ринкової структури, в рамках якої діє суб'єкт господарювання. Конкурентною ситуацією визначається множина адаптаційних можливостей, що зумовлює актуалізацію механізмів диверсифікації конкурентних стратегій в системі адаптивного потенціалу шляхом віддалення від характеристик ринку досконалої конкуренції.

Сталий економічний розвиток вимагає від підприємств реалізації моделі адаптації, що за видами адаптації структурується на наступні складові: динамічна, параметрично-структурна, групова, постійна, якісна, комплексна, пасивна адаптація, спрямована на розвиток.

Вирішальну роль у реалізації механізмів адаптації агропромислових підприємств до умов і принципів сталого економічного розвитку відіграє активний елемент адаптації. Зміни у свідомості особистостей, що приймають рішення стосовно вибору вектору адаптації, асиміляція соціального і екологічного факторів у стратегію та тактику економічної діяльності суб'єктів господарювання виступають необхідною умовою розвитку. Імпульсною силою переформатизації мислення економічних агентів стає глобалізація.

Необхідність поєднання парадигм сталого та інклюзивного розвитку обумовлює актуалізацію питань накопичення, збереження та більш ефективного використання людського капіталу. Проведене дослідження еволюції становлення концепції людського капіталу свідчить про стрімке збільшення віддачі від його використання як в межах окремих суб'єктів господарювання, так і в рамках всієї галузі. Нематеріальні активи на противагу фізичному капіталу

відрізняються вищим рівнем мобільності, більшою економічною віддачею від його використання, вагомішою часткою доданої вартості, яка створюється завдяки ним. У поєднанні з соціальним та інтелектуальним капіталом людський капітал створює базис переходу суспільства до економіки знань.

Людський капітал залишається ключовим джерелом інноваційного розвитку, генеруючи ідеї, накоплюючи знання, вміння та навички, що при синергетичній взаємодії всередині окремих підприємств становить природу ключових компетенцій для їх сталого економічного розвитку. Виходячи з цього, доведено, що одним із ключових напрямів вкладення інвестицій в забезпечення сталого економічного розвитку є інвестиції в людський капітал, які на рівні окремих суб'єктів агропромислового виробництва передбачають вдосконалення системи менеджменту кадрів, підвищення рівня соціального забезпечення, постійне навчання, перенавчання кадрів і підвищення їх кваліфікації. На галузевому рівні це передбачає насамперед розвиток та підтримку соціальної та інфраструктурної компонент сталого економічного розвитку, враховуючи особливості територіального розміщення кадрів аграрного сектору в сільській місцевості, яка найбільше потерпає від недостатності умов для забезпечення належного рівня якості життя.

В будь-якому разі, адаптивні механізми управління економічним розвитком агропромислового виробництва характеризуються ознаками системності та відношенням до певної суб'єктно-об'єктної взаємодії, адже об'єктами впливу вказаного механізму є процеси економічного розвитку, а суб'єктами системи управління діяльністю та розвитком макро-, мезо- та мікрорівня. При цьому в залежності від рівня управління розвитком активується дія різних інститутів, їх комбінацій та сполучень, що обумовлює конфігурування відповідних систем управління, в які безпосередньо інтегруються вказані адаптивні механізми. В свою чергу, процес економічного розвитку агропромислового виробництва відбувається, в першу чергу, на рівні товаровиробників при реалізації ними специфічних проектів, орієнтованих на економічне зростання. Втім, товаровиробники відрізняються за галузевою та товарною спеціалізацією, розмірами та масштабами виробництва, фінансовими можливостями та рівнем розвитку економічного потенціалу, врешті решт, ринковою орієнтацією виробничо-збутової діяльності. Таким чином, поряд з ієрархічним позиціонуванням адаптивних механізмів управління, об'єктивним є їх функціональне позиціонування.

Слід зазначити, що подібні за наведеними ознаками товаровиробники можуть бути поєднані у досить сміливі функціональні групи, які, власне, і формують підгалузі та галузі агропромислового виробництва. При цьому економічна поведінка подібних за спеціалізацією, масштабами та потенціалом суб'єктів агропромислового виробництва часто співпадає. Вказане відбувається у досить стандартних в певний період часу умовах, що обумовлює однаковість управлінських рішень та регулюючих впливів, які відбуваються на певному ієрархічному рівні, що визначає типовість економічної поведінки товаровиробників та інституцій. Ці результати та зрушення накладаються одне на одного та формують в такий спосіб напрям розвитку відповідних галузей та

агропромислового виробництва, в цілому, що також складає компоненту об'єкта управління розвитком. Вказані обставини доводять переважання флуктуаційного характеру економічного розвитку агропромислового виробництва в межах національної економіки.

Відповідно, в дослідженні обґрунтовано методологічні засади ідентифікації об'єктних сфер застосування адаптивних механізмів управління агропромисловим розвитком, в основі яких лежить декомпозиція об'єкту управління, тобто процесу розвитку агропромислового виробництва, як сукупності галузей та суб'єктів сфери товарного виробництва, на критерії ієрархічності та функціональності, що дозволяє визначати особливості інтеграції адаптивних механізмів у відповідні системи управління товаровиробників, галузей та національної економіки, окреслювати процедури залучення відповідних інститутів, їх комбінацій та поєднань, а також доводить флуктуаційних характери економічного розвитку агропромислового виробництва в межах національної економіки.

У третьому розділі **«Структурно-динамічні тенденції економічного розвитку агропромислового виробництва та дотримання критеріїв його сталості»** проведено оцінку стану та динаміки аграрного виробництва в Україні; визначення характеру галузевих і регіональних особливостей відтворення в діяльності виробників агропромислової продукції; надано методичний підхід до оцінювання рівня сталості економіки України та агропромислового комплексу в Україні.

Динаміка макроекономічних показників функціонування і розвитку аграрного сектора в Україні засвідчує високу залежність національної економіки від зазначеної галузі. Відбувається обопільний вплив – економічний простір детермінує зовнішні виклики, в свою чергу, аграрний сектор виступає фактором трансформації загального соціально-економічного простору України.

Аналіз показників динаміки зовнішньої торгівлі України агропродукцією дозволяє виділити стратегічного партнера у торгівельних відносинах – ЄС. Абсолютні показники і динаміка сальдо зовнішньої торгівлі України з ЄС (в частині руху товарів аграрного комплексу) свідчать про те, що Україна виступає «нетто-експортером» сільськогосподарської продукції.

Виділено фактор потенційної небезпеки, що конкретизується у залежності національного експорту від обмеженої кількості товарних позицій сировинного спрямування (зернових культур, кукурудзи, олійних культур). Значна питома вага в структурі посівних площ посівів кукурудзи та соняшника, які забезпечують найвищу рентабельність виробництва серед усіх видів сільськогосподарської продукції, в короткостроковій перспективі дозволяє отримувати високі прибутки суб'єктами аграрного виробництва. При цьому, зазначена тактика призводить до погіршення якісного стану ґрунтів та якості виробленої продукції, тобто має негативні наслідки довгострокового характеру.

Товарна структура експорту та імпорту аграрної продукції в зовнішньоторгівельному обігу України демонструє тенденцію до закріплення за національною економікою статусу сировинного придатку в структурі міжнародного поділу праці.

Для детермінації регіональних і галузевих особливостей відтворення в діяльності виробників агропромислової продукції здійснено групування регіонів за двома показниками: динамікою зростання та часткою в загальному обсязі виробництва агропромислової продукції (табл. 1).

Таблиця 1

**Класифікація регіонів за рівнем сталості економічного розвитку
агропромислового виробництва в регіональному розрізі**

Частка		від 1 до 2%	від 2 до 4%	від 4 до 6%	від 6% до 8%	від 8% до 10%
Темпи зростання з 2012 по 2019 рр.	від 0% до 50%		Донецька			
	від 50% до 100%	Луганська, Івано-Франківська				
	від 100% до 150%	Закарпатська, Чернівецька				
	від 150% до 200%		Рівненська, Волинська, Тернопільська, Херсонська	Львівська, Хмельницька, Чернігівська	Київська, Полтавська, Черкаська	Харківська
	від 200% до 250%		Миколаївська, Житомирська, Сумська	Одеська, Кіровоградська, Запорізька	Дніпропетровська	
	від 250% до 300%					
	від 300% до 350%					Вінницька

Динамічний і структурний аналіз функціонування аграрної та переробної галузей агропромислового виробництва дозволяє констатувати наявність значних регіональних відмінностей у реалізації механізмів адаптації до сучасного ринкового режиму відтворення. Так, виділяється регіон з найбільш високими якість прогресивної адаптації – Вінницька область, що забезпечує біля 10% валового сільськогосподарського продукту і найвищі темпи зростання досліджуваних сфер виробництва. Питома вага Харківської області також характеризується найвищими для України показниками, при цьому темпи зростання значно відстають від лідера і знаходяться в діапазоні 150-200%.

Територій з найменшими рівнем реалізації адаптивного потенціалу можна умовно поділити на дві групи: 1) відсталі регіони з незначним покращенням рівня розвитку (Луганська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області); 2) відсталі регіони з відсутністю позитивної динаміки в переробній сфері, що певною мірою нівелюється аграрним сектором (Донецька область). Решта регіонів є «середньоваговиками» з достатньо високим рівнем потенціалу щодо адаптації до динамічного зовнішнього середовища.

Аналіз існуючих методів розрахунку рівня сталості територій дозволяє виділити два методологічних підходи: використання комплексу показників, які характеризують різні аспекти сталого розвитку; розробка єдиного інтегрального показника, що відбиває загальний ступінь сталості розвитку на основі агрегування параметрів економічного, екологічного, соціального забезпечення. Авторський інтегральний (комплексний) підхід реалізується не в традиційному (територіальному) розрізі – він ґрунтується на симбіозі територіально-галузевого підходу. Другою особливістю є розширення об'єктів дослідження: до класичних аспектів – економічного, екологічного, соціального – нами додано інфраструктурний блок, як ключовий елемент створення передумов досягнення ряду цілей сталості.

Розрахунок значень компоненти здійснювався на основі множини кількісних індикаторів, які відображають кожну з них в динаміці. Індикатори економічного блоку об'єднують показники віддачі основних засобів, продуктивності праці, частки валового нагромадження основного капіталу у ВВП, обсягу витрат вищої освіти на впровадження наукової діяльності тощо. Соціальний блок включає показники, які відображають рівень зайнятості населення, рівень доходів населення, ступінь стратифікації суспільства за доходами, рівень споживання, харчування та обсяг витрат на охорону здоров'я. Показники екологічного блоку стосуються обсягів викидів і скидів забруднюючих речовин, політики збереження заповідного фонду та питомих відходів на одиницю ВВП. Інфраструктурний блок включає індикатори поширення інклюзивного навчання, охоплення закладами дошкільної освіти, стану транспортної інфраструктури, рівня поширення цифрової економіки та сприйняття функціонування державних інституцій.

Розрахунок інтегрального значення за окремими блоками здійснювався на основі нормування вихідних показників із врахуванням їх стимулюючого та дестимулюючого характеру за середньоарифметичним значенням.

Аналіз динаміки інтегральних показників (рис. 2) рівня сталості агропромислового сектору як структурної складової економіки України дозволяє констатувати її ключове значення в вирішенні стратегічних завдань національного рівня, серед яких: забезпечення економічної безпеки (економічний блок показників рівня сталості в агропромисловому комплексі демонструє більш високі значення, ніж в цілому по Україні), зростання доходів та соціальної захищеності населення (показники соціального забезпечення в агропромисловому виробництві в середньому відповідають показникам по національній економіці), формування соціально-економічних основ позитивної динаміки інфраструктурних показників функціонування сільських територій

(інтегральний показник інфраструктурного блоку демонструє стабільну тенденцію, яка незначно варіює відносно показника загальноукраїнського рівня). При цьому, розвиток агропромислового сектору в рамках стратегії переважання факторів екстенсивного характеру, домінування економічних детермінант функціонування відбився у нехтуванні екологічними параметрами, що наочно демонструє відставання інтегрального показника екологічного блоку від національного рівня в 2019 р. більше ніж в 2 рази.

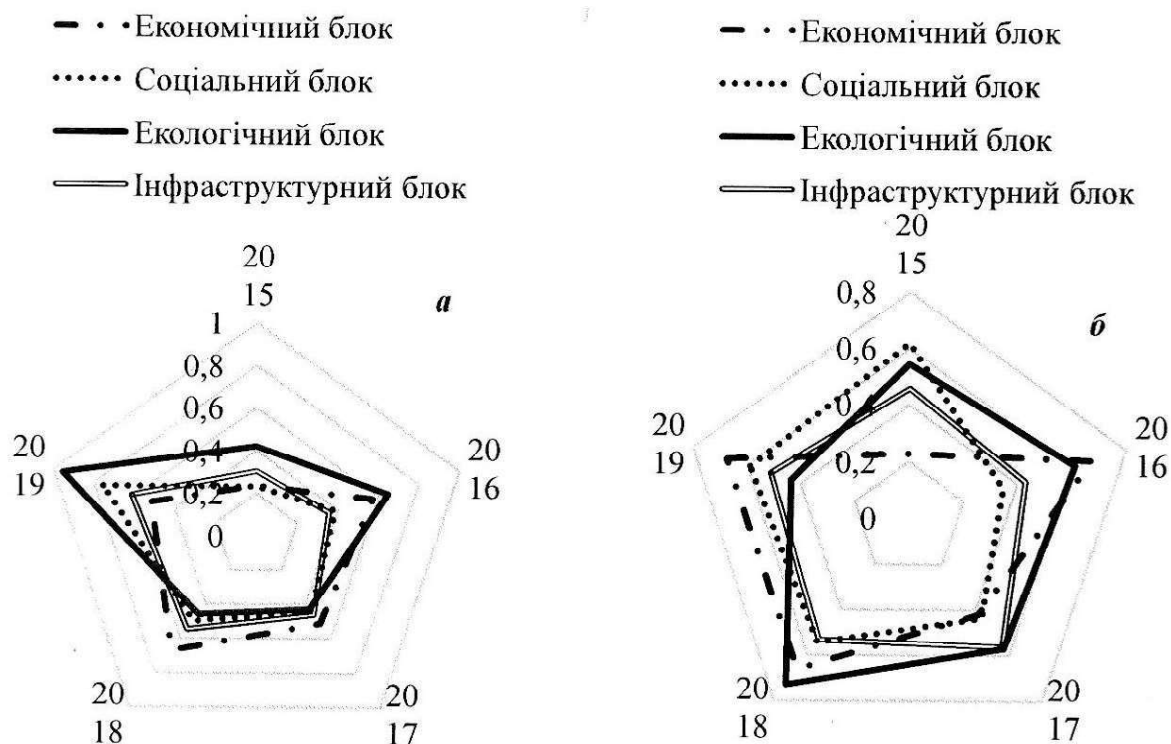

Рис. 2. Динаміка інтегральних показників рівня сталості економіки України (а) та агропромислового комплексу в Україні (б)

У четвертому розділі «Архітектура та архітектоніка адаптивних механізмів управління економічним розвитком агропромислового виробництва» досліджено суб'єктно-об'єктну структуру системи зовнішнього впливу на економічний розвиток агропромислового виробництва; здійснено моделювання впливу інститутів на цілі сталого економічного розвитку агропромислового виробництва; розроблено адаптивний механізм управління сталими економічним розвитком агропромислового виробництва.

Механізм зовнішнього впливу на економічний розвиток агропромислового виробництва представлено у складній системній взаємодії й взаємозалежності таких елементів, як об'єкт, суб'єкт, цілі, інструменти.

Відносини між суб'єктом і об'єктом складаються у багаторівневу систему взаємного впливу. Суб'єкти зовнішнього впливу на стан та перспективи розвитку агропромислового виробництва представляють сукупність агентів зовнішнього середовища, діяльність яких відбувається поза межами підприємства. Залежно від характеру впливу (прямий і непрямий вплив) виділено рівень зовнішнього мікросередовища з суб'єктним наповненням у

вигляді клієнтів, конкурентів, постачальників, посередників і контактних аудиторій, а також рівень системного впливу на бізнес-середовище з окресленням мезоекономічного (представлено суб'єктами місцевого самоврядування), макроекономічного (суб'єктивується системою органів державного управління), наднаціонального (уособлюється міжурядовими і неурядовими організаціями глобального рівня) підрівнів.

Визначення цілей реалізує принцип динамічності та є похідною від внутрішнього стану об'єкта, який варто оцінювати не відокремлено, а на основі порівняння з найкращими практиками глобального рівня. Ідентифікацію цілей прогресивного економічного розвитку галузі агропромислового виробництва здійснено на основі критеріїв складності та часового лагу. Так виділено глобальні, основні, поточні цілі. Принцип системності у формуванні конкурентоспроможності галузі має потенціал формування конфлікту цілей – неспівпадіння індивідуальних інтересів мікроекономічного рівня з суспільними потребами макроекономічного рівня.

Інструменти, що використовується суб'єктами зовнішнього впливу, є іманентними суб'єктам і визначаються їх місцем в системі ринкової і політичної влади та функціональним наповненням (табл. 1).

Таблиця 1

Інструментальне наповнення діяльності суб'єктів зовнішнього впливу

Рівень зовнішнього впливу	Суб'єкти зовнішнього впливу	Інструменти
Мікроекономічний рівень	Клієнти	Висловлення вподобань через механізм формування платоспроможного попиту
	Конкуренти	Інструменти конкурентної взаємодії: цінова, нецінова, недобросовісна конкуренція
	Постачальники	Ціновий механізм
	Посередники	Контрактна система
	Контактні аудиторії	Фінансові послуги Інформаційно-психологічні операції
Мезоекономічний рівень	Органи місцевого самоврядування	<i>Інструменти непрямого впливу:</i> розвиток інфраструктури, нематеріальні інструменти
Макроекономічний рівень	Органи державного управління	<i>Інструменти прямого впливу:</i> - законодавчо - нормативна база; - реалізація державних програм, інвестиційних проєктів. <i>Інструменти непрямого впливу:</i> - грошово-кредитна політика; - фінансова політика; - соціальна політика
Наднаціональний рівень	Міжурядові та неурядові організації	Тарифні обмеження Нетарифні обмеження Фінансова допомога

VO19023

Представлено феномен лобіювання як інституційне виключення щодо принципу неможливості прямого впливу з боку окремих суб'єктів структури агропромислового виробництва на прийняття рішень суб'єктами управління макроекономічного та наднаціонального рівнів. Лобіюванню притаманні діалектична сутність і варіативність результатів: вплив може бути як позитивним - відстоювання інтересів підприємств національного агропромислового виробництва та галузі в цілому, так і негативним - домінування не галузевих, а вузькоіндивідуальних інтересів «крупних гравців», що мають ресурс впливу на владу. Для ідентифікації зовнішніх і внутрішніх умов підвищення ефективності та забезпечення розширеного характеру відтворення в агропромисловому виробництві визначено вплив інститутів на досягнення цілей сталого економічного розвитку агропромислового комплексу з використання когнітивного та сценарного моделювання, що передбачає встановлення позитивного (+1) чи негативного (-1) характеру впливу та розрахунок результатів внесення імпульсів в окремі вершини графу:

$$x_i(t_{n+1}) = x_i(t_n) + \sum_{v_j: e=e_{ij} \in E}^{k-1} f(x_i, x_j, e_{ij})P_j(t_n) + Q_i(t_{n+1}) \quad (1)$$

де $Q_i(t_{n+1})$ – імпульс у концепти знаковоорієнтованого графу у відповідні періоди часу при відомих початкових значеннях X_0 і початковому векторі збудження P_0 .

Результати сценарного моделювання представлені на рис. 3.

Отримані залежності демонструють глобальну тенденцію зрушень в пріоритетності інституційних блоків щодо забезпечення досягнення в агропромисловому комплексі України основних цілей, іманентних парадигмі сталого економічного розвитку. На першому місці опинився блок, що включає міжнародні формальні інститути коригування та мотивації, на другому – інститути влади, які визначають рамкові умови діяльності суб'єктів агропромислової сфери. Пристосування до критеріїв сталого економічного розвитку має носити характер загальної вимоги для всіх підприємств галузі з метою усунення нерівномірного поділу вигід і можливих економічних втрат, що відповідає принципам механізмів групової адаптації.

Включення України до глобалізаційних процесів значно вплинуло на рівень регуляторних повноважень української держави в процесах регулювання національного агропромислового комплексу. Економічна лібералізація характеризується принциповими змінами в системі регулювання світової економіки. Держава як інститут влади і управління наростаючими темпами втрачає можливість ефективно використати традиційні важелі макроекономічного регулювання. В умовах високої взаємозалежності національних економік владні структури змушені враховувати реакцію інших держав, інтереси яких можуть бути зачеплені, і вимоги впливових міждержавних об'єднань, організацій, недержавних суб'єктів міжнародних економічних відносин, які відповідними діями можуть звести нанівець очікуваний ефект від запроваджених заходів, або унеможливити їх реалізацію, а також реалізують потенціал в сфері виконання дорадчих функцій.

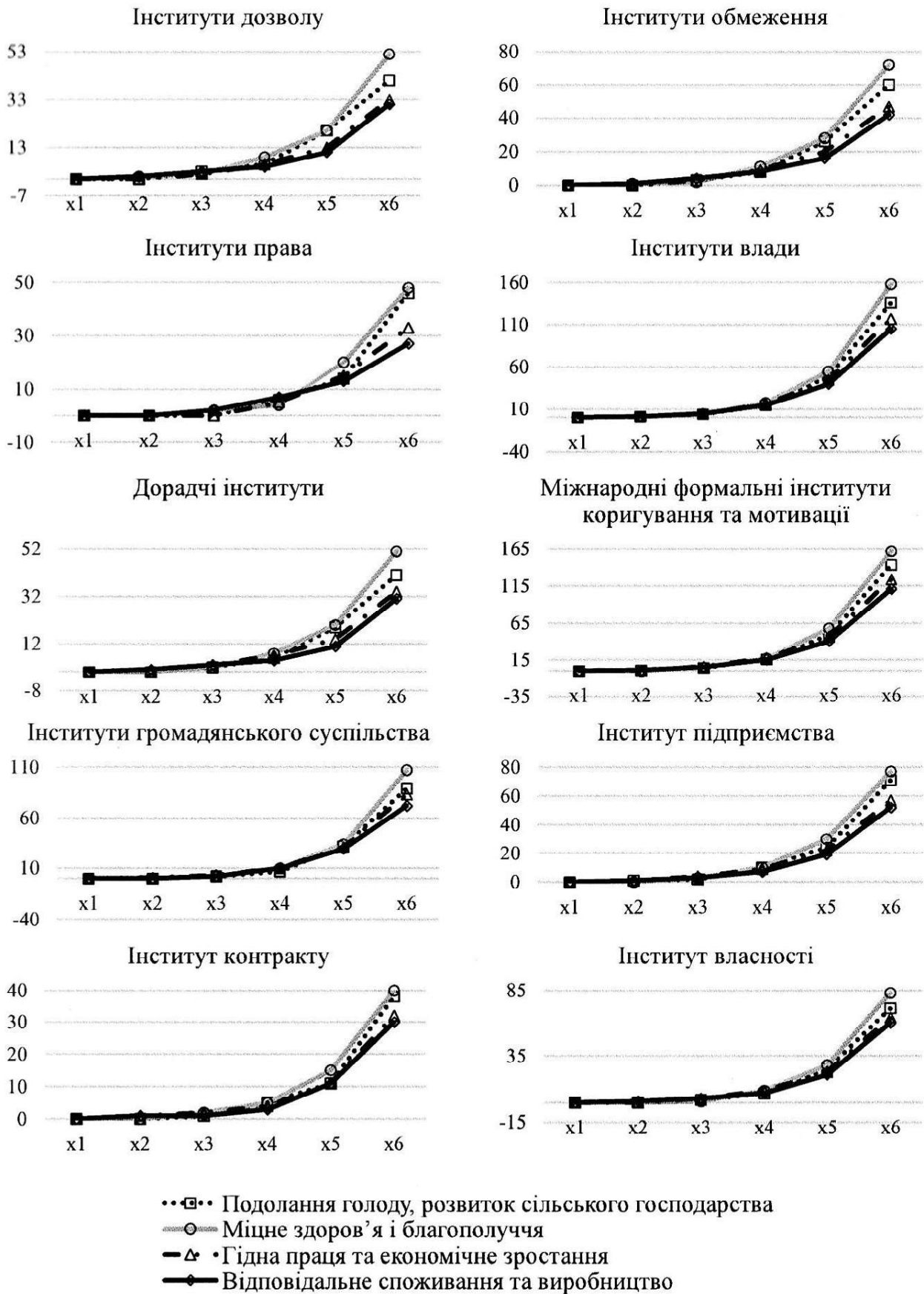

Рис. 3. Вплив інститутів на досягнення цілей сталого економічного розвитку агропромислового комплексу

Шляхом узагальнення сутності змісту поняття адаптивний механізм і ґрунтуючись на моделі «білої скриньки» запропоновано адаптивний механізм управління сталим економічним розвитком агропромислового сектору (рис. 4).

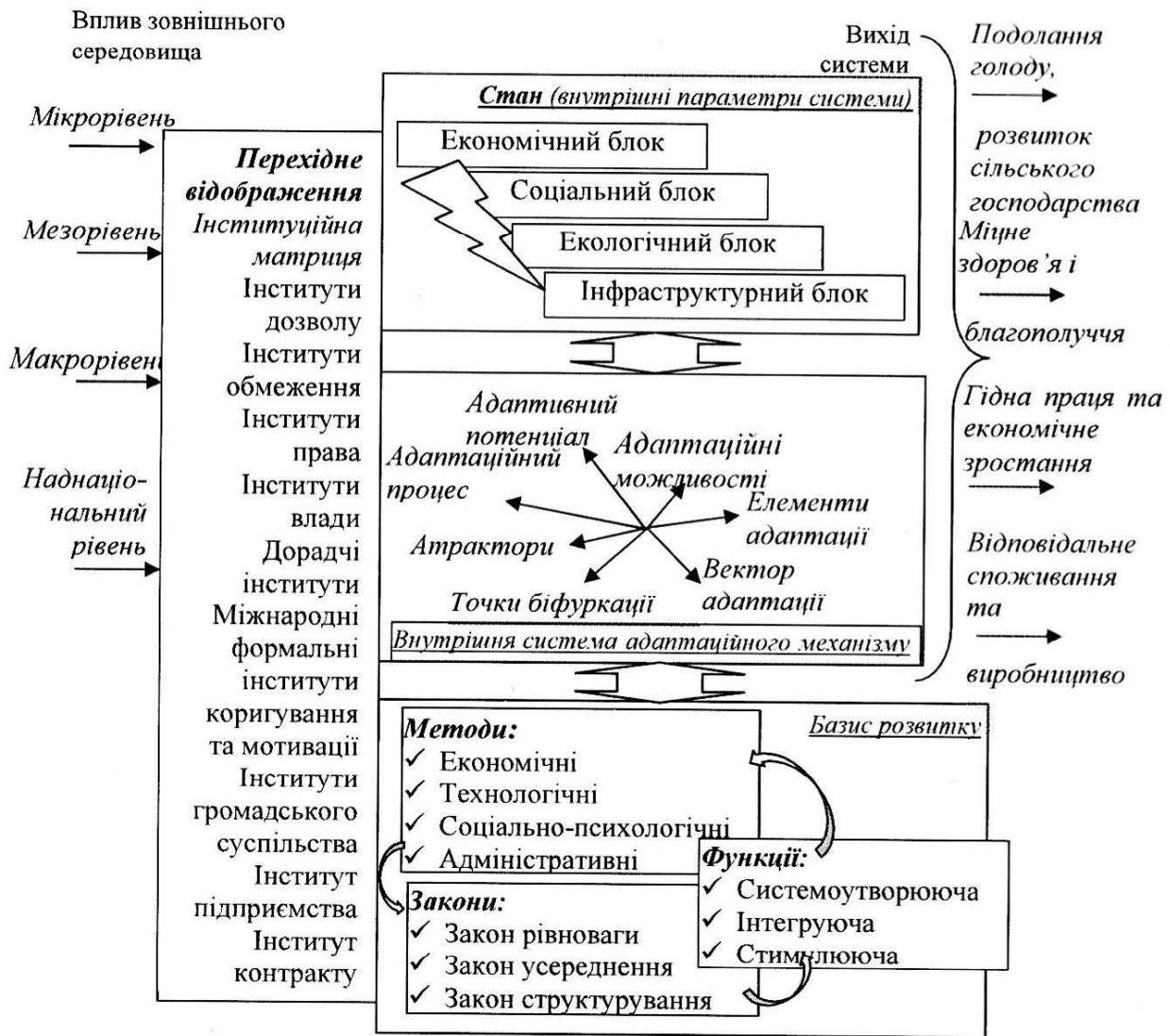

Рис. 4. Адаптивний механізм управління сталим економічним розвитком агропромислового виробництва

У п'ятому розділі «Економічний розвиток агропромислового виробництва на засадах сталості: системи управління та регулювання» проаналізовано специфіку узгодження інтересів учасників агропродовольчого ринку в контексті дотримання сталого характеру економічного розвитку; здійснено ідентифікацію стратегічних пріоритетів дотримання критеріїв і принципів сталості економічного розвитку агропромислового виробництва через призму стратегічного та програмно-цільового управління; надано організаційно-методичний підхід до трансформації систем регулювання агропромислового виробництва в контексті імплементації стратегій адаптації.

Досягненню мети аналізу особливостей узгодження інтересів учасників ринку агропромислової продукції найбільш повно відповідає теорія стейкхолдерів. При цьому в якості центральної ланки системи обрано аграрне виробництво, а решта елементів складної структури агропромислового виробництва аналізується з позицій стейкхолдерів рівня прямого впливу.

На основі авторської класифікації груп стейкхолдерів розроблено карту зацікавлених сторін (стейкхолдерів) суб'єкта аграрного виробництва (рис. 5).

1. Сфера повноважень/відповідальності:

А. Власники аграрного підприємства.

В. Менеджери аграрного підприємства.

С. Персонал.

2. Сфера прямого впливу:

Д. Постачальники товарно-матеріальних цінностей та послуг.

Е. Споживачі.

Ф. Конкуренти.

Г. Власники землі.

Н. Інвестори.

І. Фінансово-кредитні організації.

Ж. Логістичні компанії.

3. Сфера опосередкованого впливу:

К. Загальнодержавні органи влади і управління.

Л. Органи місцевої влади (ОТГ).

М. Місцеве населення.

О. Сфера науки та освіти.

П. Міжнародні організації.

Р. Майбутні покоління.

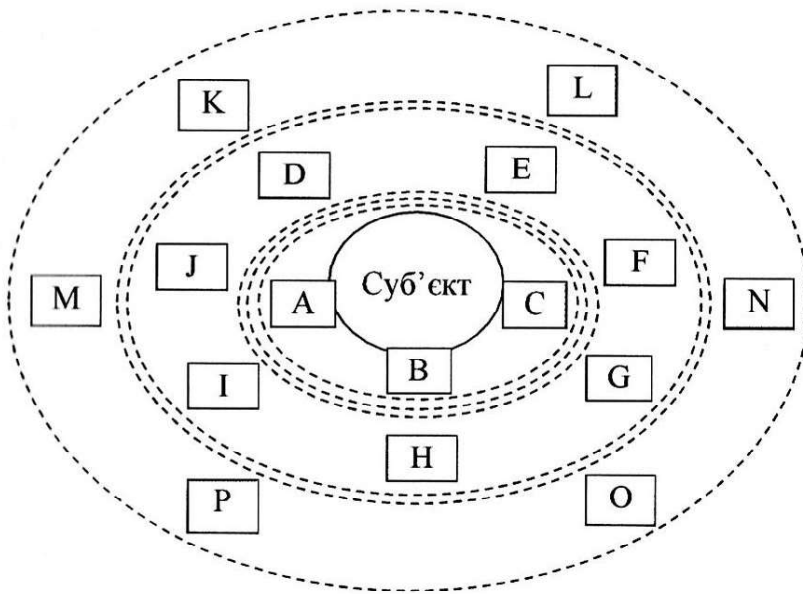

Рис. 5. Карта зацікавлених сторін (стейкхолдерів) суб'єктів агропромислового виробництва

Структурно карта зацікавлених сторін суб'єкта аграрного виробництва представлена трьома сферами впливу: сферою повноважень/відповідальності (власники аграрного підприємства, менеджери аграрного підприємства, персонал); сферою прямого впливу (постачальники товарно-матеріальних цінностей та послуг, споживачі, конкуренти, власники землі, інвестори, фінансово-кредитні організації, логістичні компанії); сферою опосередкованого впливу (загальнодержавні органи влади і управління, органи місцевої влади, місцеве населення, сфера науки і освіти, міжнародні організації, майбутні покоління).

Пріоритетність зацікавлених сторін за впливом на суб'єктів агропромислового виробництва оцінено на основі моделі Мендлоу за двома параметрами – влада та інтерес. В результаті до ключових груп зацікавлених сторін, що мають найбільший вплив на суб'єктів аграрного бізнесу, увійшли (рис. 6): логістичні компанії (сфера прямого впливу), власники аграрного підприємства (сфера повноважень/відповідальності), постачальники товарно-матеріальних цінностей та послуг (сфера прямого впливу), менеджери аграрного підприємства (сфера повноважень/відповідальності), персонал (сфера повноважень/відповідальності), загальнодержавні органи влади і управління (сфера опосередкованого впливу), власники землі (сфера прямого впливу).

Свідомість респондентів ґрунтується на традиційному для індустріальної епохи розумінні пріоритетності параметрів економічної стійкості у порівнянні з параметрами стійкості як розширеної категорії, що включає екологічну і соціальну складову, і розвивається на основі впровадження наукових розробок у виробничу діяльність.

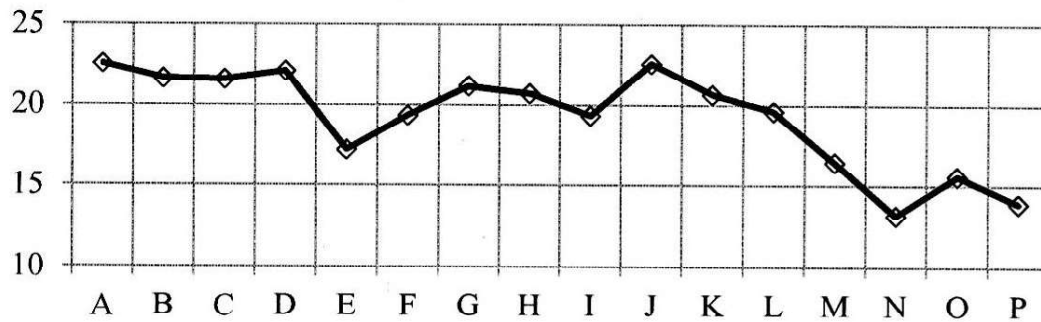

Рис. 6. Пріоритетність стейкхолдерів за силою впливу на суб'єктів агропромислового виробництва (бали)

Так, до найбільш актуальних інтересів потрапили: досягнення високих показників рентабельності, ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності; прийняття обґрунтованих рішень; професійний підхід до підбору управлінського персоналу; наявність доступу до елементів логістичної інфраструктури на мікро-, мезо- і макрорівнях, наявність конкурентних переваг.

Узагальнення результатів спостережень за функціонуванням вітчизняного агропромислового виробництва та систематизація отриманих результатів дослідження дозволило визначити стратегічні пріоритети у дотриманні критеріїв та принципів сталості економічного розвитку агропромислового виробництва. Дослідження показали, що розробка стратегій сталого економічного розвитку національного, регіонального, секторального та локального рівнів має бути орієнтованою дотриманням пропорційності, поступального характеру та узгодженості. Вказане обумовлюється тим, що дотримання економічних, соціальних та екологічних цілей вимагає різноспрямованих дій товаровиробників та інституцій через наявність об'єктивних обмежень. Так, підвищення економічної ефективності часто може йти у розріз з дотриманням соціальних та екологічних стандартів. Забезпечення відтворення екологічного потенціалу агропромислового виробництва створює обмеження для зрушень в товарній спеціалізації в напрямі підвищення дохідності функціонування товаровиробників. Здійснення соціальної відповідальності йде в розріз з підвищенням прибутковості виробництва, а також дотриманням пропорційності споживання та накопичення на всіх ієрархічних рівнях управління розвитком агропромислового виробництва. Відповідно, системи прогнозування, планування та управління розвитком, які мають на меті дотримання принципів сталості, потребують адекватного досягненню цілей сталого розвитку встановлення пропорцій доходів та витрат з огляду на вирішення соціальних та екологічних проблем.

Процес управління дотриманням сталого характеру економічного розвитку агропромислового виробництва є динамічним. При цьому, як свідчать проведені дослідження, зрушення в структурі, обсягах, пріоритетності галузевої та товарної спеціалізації, а також ринкової орієнтації товаровиробників, їх функціональних груп та галузей агропромислового виробництва через об'єктивність економічних законів ринку викликають зміни у зовнішньому

середовищі та потенціалі суб'єктів та сектору національної економіки, в цілому. Саме цим і обумовлена доцільність застосування саме адаптивних механізмів управління розвитком агропромислового виробництва. В свою чергу, турбулентність зовнішнього середовища зумовлює необхідність трансформації систем регулювання агропромислового виробництва при реалізації стратегій адаптації суб'єктами та інституціями всіх ієрархічних рівнів. При цьому дотримання стратегічних пріоритетів економічного розвитку та досягнення цілей сталості може суттєво коригуватися та порушуватися. Відповідно, всередині адаптивних механізмів мають бути передбачені засоби стабілізації самого механізму управління, які сприяють дотриманню обраного вектору економічного розвитку при зміні зовнішніх та внутрішніх умов. В процесі практичної імплементації адаптивних механізмів управління це досягається в їх стратегічному сегменті шляхом здійснення ревізії стратегій розвитку на основі співставлення результатів їх реалізації з цільовими орієнтирами сталого розвитку товаровиробників, галузей та агропромислового виробництва, в цілому.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукової проблеми формування і реалізації механізмів управління агропромисловим виробництвом, адаптованих до парадигми сталого економічного розвитку, що дозволило зробити такі основні висновки:

1. Парадигма сталого економічного розвитку представляє собою закономірний етап трансформації філософії господарювання, що відповідає умовам постіндустріального етапу розвитку соціально-економічних систем і пов'язаний з розумінням жорстких обмежень економічного зростання. Зазначена теоретична концепція реалізується у зміні вектору економічного розвитку. Трансформується розуміння економічної раціональності як основи мотиваційного механізму дій господарюючих суб'єктів, а також управлінської підсистеми на міро-, макро- і наднаціональному рівнях шляхом його доповнення неекономічними (соціальними та екологічними) складовими.

2. Необхідною умовою переходу на якісно новий етап функціонування господарської системи в цілому і агропромислового комплексу, зокрема, є суттєва зміна інституційного середовища. Потенціал забезпечення інституційної складової реалізації парадигми сталого розвитку, що є концептуальною базою відтворення постіндустріального суспільства як цілісної системи, визначається законами інституційної архітекτονіки: законом рівноваги, законом усереднення (золотої середини), законом структурування (золотого перерізу). Виділено особливості розвитку глобальної економіки, що безпосередньо впливають на перспективи імплементації принципів сталого економічного розвитку в агропромисловий сектор. Серед них: ірраціональне споживання; структурні деформації мегаекономіки (необґрунтовані темпи зростання фінансового сектору); екологічна та інноваційна стратифікація; збільшення нерівності між різними групами людей і країн.

3. Найбільш повно парадигмальні зсуви у філософії господарювання на принципах сталості реалізуються у концепції інклюзивного розвитку. Основною перепорою на шляху її реалізації в Україні визнано домінування екстрактивних інститутів, що рівнозначні рентній економіці, усуненню більшої частини суспільства від розподілу доходів і прийняття рішень. Домінуючою стратегією формування інституційних механізмів взаємодії економічних суб'єктів став розвиток патрон-клієнтських відносин. Сировинні галузі (в тому числі аграрний сектор) виступають джерелом основної частки статків олігархічних еліт в Україні, саме в них найлегше видобувається рента. Консервується сировинна спеціалізація агропромислового виробництва, що гальмує інноваційний розвиток. Технологічні, організаційні, структурні зміни розглядаються суб'єктами олігархії як фактор небезпеки, ризику перерозподілу влади і, відповідно, власності через виникнення альтернативних центрів влади.

4. На основі методології семантичного аналізу надано визначення категорії «адаптація» як процесу пристосування внутрішніх властивостей підприємства до вимог динамічного зовнішнього середовища на основі використання організаційно-економічних і соціальних регуляторів з метою забезпечення стійкості функціонування в довгостроковій перспективі. Глобальна трансформація принципів взаємодії економічних суб'єктів з навколишнім середовищем виступає основою переформатування ціннісного вектору в напрямку прийняття парадигми сталого економічного розвитку в якості основного атрактору, що накладає обмеження та визначає рамкові тенденції побудови механізму адаптації підприємств агропромислового виробництва.

5. Проведене оцінювання рівня формування та використання людського капіталу агропромислового виробництва дозволяє стверджувати про недостатність інвестування в нього на рівні галузі, що обмежує активність раціоналізаторства як ключового напрямку інноваційного розвитку даної сфери та звужує мотиваційний потенціал забезпечення сталого економічного розвитку. Ключовою загрозою визнано утримання тенденції мобільності сільського населення в європейські країни через неконкурентоспроможність оплати праці на вітчизняних підприємствах особливо в аграрному секторі, що обумовлює пріоритетність нарощення потенціалу соціальної та інфраструктурної складової в рамках моделі сталого економічного розвитку агропромислового виробництва.

6. Доведено, що адаптивні механізми управління економічним розвитком агропромислового виробництва характеризуються ознаками системності та відношенням до певної суб'єктно-об'єктної взаємодії; процес економічного розвитку агропромислового виробництва відбувається насамперед на рівні товаровиробників шляхом реалізації проектів агроінновацій; адаптивні механізми управління характеризуються ієрархічним та функціональним позиціонуванням. Напрямок розвитку галузей і підгалузі агропромислового виробництва визначається співпадінням управлінських рішень та регулюючих впливів на окремих ієрархічних рівнях, типових для поведінки товаровиробників та інституцій, близьких за спеціалізацією, масштабами та потенціалом. Таким чином, обґрунтовано методологічні засади ідентифікації об'єктних сфер застосування адаптивних механізмів управління агропромислового розвитком,

які ґрунтуються на декомпозиції об'єкту на критерії ієрархічності та функціональності, що дозволяє визначити особливості інтеграції адаптивних механізмів у відповідні системи управління суб'єктів різних рівнів.

7. Визначено, що домінуюча стратегія розвитку аграрного сектору формує його залежність від обмеженої кількості товарних позицій сировинного спрямування (зернових культур, кукурудзи, олійних культур), поглиблюючи тенденції до ігнорування екологічних вимог, консервуючи статус України як сировинного придатку в структурі міжнародного поділу праці, що підтверджує анклавний тип економічного розвитку агропромислового виробництва і відображається в порушенні балансу екологічності використання земель в напрямі превалювання технічних культур і скорочує стратегічний потенціал сталого економічного розвитку агропромислового виробництва. Доведено, що вирішення даної проблем можливо лише на галузевому та секторальному рівнях із врахуванням пріоритетності соціальних та екологічних цілей сталого економічного розвитку за активної підтримки державних інституцій.

8. Проведені дослідження особливостей розвитку агропромислового сектору України свідчать про укорінення регіонально-галузевих диспропорцій, що є наслідком різності у природно-ресурсному потенціалі, сформованих соціально-економічних та культурних особливостей господарювання на різних територіях, а також значних регіональних відмінностей у реалізації механізмів адаптації до сучасного ринкового режиму відтворення. Наявні тенденції формують потенційні небезпеки для національної економічної безпеки держави. Секторально-галузевий аналіз дозволяє стверджувати, що темпи динаміки в переробних галузях поступаються ситуації в аграрному секторі. В окремих регіонах (Донецька та Луганська області) спостерігається навіть скорочення економічної активності переробних галузей. Близькість отриманого значення сталості економічного розвитку агропромислового виробництва до рівня інноваційності та науково-технічного розвитку територій свідчить про наявність залежності, що обумовлює необхідність включення до структури адаптивного механізму інструментів активізації інноваційної діяльності.

9. Розвиток агропромислового комплексу в Україні відбувається на основі домінування екстенсивних факторів, стратегічні напрямки функціонування визначаються переважно економічними параметрами. На основі використання авторського комплексного підходу до оцінки рівні сталості в територіально-галузевому розрізі, що ґрунтується на розрахунку інтегральних показників економічного, соціального, екологічного, інфраструктурного блоків, визначено «вузьке місце» в забезпеченні умов сталого розвитку агропромислового сектору – забезпечення екологічності виробництва. Зазначений висновок має потенціал прикладного використання в реалізації підфункції стратегічного управління агропромисловим комплексом як елементом загальнонаціональної системи господарювання.

10. Механізм зовнішнього впливу на економічний розвиток агропромислового виробництва реалізується у складній системній взаємодії й взаємозалежності наступних елементів: об'єкт, суб'єкт, цілі, інструменти. Сукупність агентів зовнішнього впливу структуровано в дві групи: суб'єкти

зовнішнього мікросередовища, суб'єкти системного впливу на бізнес-середовище. Останні декомпонуються у підрівні мезаекономічного, макроекономічного, наднаціонального порядку. Представлено авторське бачення сутнісного наповнення цілей економічного розвитку агропромислового виробництва: глобальна ціль – зміцнення конкурентоздатності підприємств агропродовольчого виробництва в цілому і окремих його суб'єктів зокрема; основні цілі - покращання бізнес-процесу, задоволення потреб та очікувань споживачів, розвиток внутрішніх можливостей, задоволення потреб та інтересів акціонерів; поточні цілі - показники обсягів виробництва продукції, фінансові показники, показники основних засобів та їх використання, показники використання матеріальних ресурсів, показники трудових ресурсів, соціального захисту та використання персоналу, показники ефективності операційної діяльності, показники нематеріальних активів тощо.

11. Ґрунтуючись на використанні інструментів когнітивного та сценарного моделювання визначено пріоритетність інституційних блоків загальної матриці інститутів забезпечення досягнення основних цілей сталого економічного розвитку в агропромисловому комплексі. Наочно показано відповідність тенденцій національної економіки глобальним зрушенням щодо переміщення центру ваги в системі регулювання в бік зменшення повноважень державного рівня з відповідним нарощуванням впливу міжнародних формальних інститутів коригування та мотивації. Найбільший позитивний вплив всі розглянуті та проаналізовані інститути мають на таку ціль сталого економічного розвитку агропромислового виробництва як міцне здоров'я і благополуччя. Натомість найнижчі показники стосуються досягнення високих параметрів відповідального споживання та виробництва, що обумовлює необхідність внесення коректив в інституційну матрицю в розрізі пріоритетних інституцій, направлених на досягнення саме цієї цілі. Подібність тенденції динаміки зміни результуючих значень досягнення цілей в залежності від імпульсів в окремі інститути підтверджує високий ступінь кореляції між ними та необхідність впровадження дій і заходів комплексного характеру.

12. Адаптивний механізм управління сталим економічним розвитком агропромислового виробництва представлено з використанням методології «білої скриньки», що дозволило об'єднати базис розвитку, параметри внутрішньої системи адаптаційного механізму в процесі перетворення входів на виходи. Вхідні параметри зовнішнього середовища мікро-, мезо-, макро-, наднаціонального рівнів опосередковуються перехідним відображенням в сформованій інституційній матриці, яка детермінує внутрішні параметри системи в розрізі економічного, соціального, екологічного, інфраструктурного блоків. Характер сприйняття агропромисловою сферою вхідних імпульсів визначається потенціалом внутрішньої системи адаптаційного механізму, останній ґрунтується на сутнісних елементах базису розвитку. Відображенням виходу виступає досягнення певного рівня реалізації цілей сталого розвитку, імплементованих до функціональних особливостей агропромислового виробництва.

13.3 метою узгодження інтересів учасників ринку агропромислової продукції в контексті теорії зацікавлених сторін була розроблена їх авторська класифікація, яка передбачає виокремлення сфери повноважень і відповідальності, прямого і опосередкованого впливу. Традиційний набір стейкхолдерів розширено шляхом включення сфери науки та освіти, міжнародних організацій і майбутніх поколінь. Врахування специфіки предметної галузі дослідження обумовило включення до карти зацікавлених сторін власників і менеджерів аграрних підприємств, а також власників землі. Було проведено оцінювання пріоритетності зазначених стейкхолдерів за характером впливу на суб'єктів агропромислового виробництва на основі моделі Мендлоу в розрізі параметрів влади та інтересу, що дозволило здійснити їх ранжування. В результаті встановлено, що існує слабка включеність аграрної сфери України у концепцію сталого економічного розвитку з огляду на те, що у переліку пріоритетних стейкхолдерів відсутні групи під умовною назвою «майбутні покоління», а також сфери науки та освіти. Спостерігається домінування економічних мотивів, екологічна та соціальна складові займають нішу мотиваційних механізмів другого порядку.

14. Проведена ідентифікація стратегічних пріоритетів дотримання критеріїв та принципів сталості економічного розвитку агропромислового виробництва через призму стратегічного та програмно-цільового управління на національному, регіональному, секторальному та локальному рівня шляхом визначення економічних, соціальних та екологічних обмежень з обґрунтуванням на цій основі тріади пріоритетів пропорційності, поступального характеру розвитку та узгодженості стратегій. Таким чином, системи прогнозування, планування та управління розвитком, які мають на меті дотримання принципів сталості, потребують адекватного досягнення цілей сталого розвитку встановлення пропорцій доходів та витрат з огляду на вирішення соціальних та екологічних проблем.

15. Доведено, що розробка стратегій сталого економічного розвитку національного, регіонального, секторального та локального рівнів має бути орієнтованою дотримання пропорційності, поступального характеру та узгодженості через необхідність досягнення економічних, соціальних та екологічних цілей, враховуючи об'єктивні обмеження та їх протиріччя, що і обумовлює доцільність саме адаптивних механізмів управління розвитком агропромислового виробництва. Визначено, що для реалізації стратегій адаптації суб'єктами та інституціями всіх ієрархічних рівнів необхідна трансформація систем регулювання агропромислового виробництва від впливом зовнішнього середовища, що може порушувати дотримання стратегічних пріоритетів економічного розвитку та досягнення цілей сталості. Це вимагає розробки засобів стабілізації самого механізму управління між рівнями шляхом здійснення ревізії стратегій розвитку на основі співставлення результатів їх реалізації з цільовими орієнтирами сталого розвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

монографії:

1. Козак К. Б. Формування та функціонування адаптивних механізмів управління сталим розвитком агропромислового виробництва. Харків: Харків: «Друкарня Мадрид», 415 с.

2. Козак К. Б. Управління розвитком підприємств (за видами економічної діяльності) в умовах глобалізації: монографія / за ред. Савенка І. І., Седікової І. О. – Одеса: Поліграф, 2014. – 213 с. *(особистий внесок автора: проведено дослідження впливу інвестиційного процесу на результати діяльності промислових підприємств і визначено місце інвестиційної стратегії у загальному інвестиційному процесі на підприємстві, та роль інвестиційної стратегії у підвищенні рівня конкурентоспроможності підприємств через покращення результатів діяльності персоналу).*

3. Козак К. Б. Тенденції розвитку підприємств в нових реаліях України : монографія / І. І. Савенко, І.О. Седікова, Н. О. Домбровська, Ю. Б. Каламан та ін.; за ред. І. І. Савенка, І. О. Седікової. – Одеса: видавець Букаєв В. В., 2015. – 128 с. *(особистий внесок автора: проаналізовано вплив hr-брендінгу на діяльність сучасного підприємства. Доведено, що всеохоплюючою у функціональному плані система hr-брендінгу на підприємстві буде при узгодженому поєднанні в ній елементів зовнішнього та внутрішнього маркетингу).*

4. Козак К. Б. Соціо-еколого-економічний розвиток агропродовольчої сфери України в сучасних умовах: проблеми та шляхи їх розв'язання : монографія / авт. кол.: О. І. Павлов, І.О. Седікова, Д. Ф. Крисанов [та ін.] ; за ред. О. І. Павлова. – Одеса : Астропринт, 2015. – 512 с. *(особистий внесок автора: досліджено роль управління людськими ресурсами у розвитку вітчизняних харчових підприємств в контексті сталого економічного розвитку агропромислового виробництва).*

5. Козак К. Б. Конкурентоспроможність харчових галузей Південного регіону України в контексті євроінтеграції : монографія. / Одеська національна академія харчових технологій; за ред. І. І. Савенка, І. О. Седікової – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2016. – 275 с. *(особистий внесок автора: проведено дослідження причин плинності кадрів в системі забезпечення конкурентоспроможності підприємств готельно-ресторанної галузі та запропоновано можливі шляхи зниження плинності кадрів).*

6. Козак К.Б. Реконструктивний тип адаптування реального сектору економіки та галузевої науки України до умов постіндустріального суспільства: монографія / за ред. І. І. Савенка, Г. М. Станкевича, І. О. Седікової. – Одеса: КП «Одеса», 2017. – 755 с. *(особистий внесок автора: проаналізовано можливі проблеми підбору персоналу на підприємствах виноградарсько-виноробної галузі та представлені можливі заходи щодо їх подолання).*

7. Козак К. Б. Адаптивні стратегії розвитку підприємств харчової промисловості в умовах мінливого світу / К.Б. Козак // Ефективне управління персоналом як передумова виживання вітчизняних підприємств у

конкурентному середовищі: [матеріали наукового симпозіуму з міжнародною участю] / О.Б. Каламан, Т.А. Кулаковська та ін., за ред. О. І. Павлова. Одеса: Астропринт, 2017. – 232 с. *(особистий внесок автора: запропоновано інструменти антикризового управління персоналом як передумова виживання вітчизняних підприємств у конкурентному середовищі. Запропоновано розглядати критерії оцінки впливу ефективності управління персоналом на конкурентоспроможність підприємства).*

статті у наукових фахових виданнях:

8. Козак К. Б. Забезпечення продовольчої безпеки як основи життєзабезпечення й підвищення якості життя населення. Економіка харчової промисловості. 2014. №3. С. 37-42.

9. Козак К. Б. Пріоритетні сфери й механізми забезпечення продовольчої безпеки регіонів. Економіка харчової промисловості. 2014. №4 (24). С. 3-8.

10. Козак К. Б., Єгоров Б. В. Моделювання розвитку продовольчого ринку в системі продовольчої безпеки регіонів України. Інвестиції: практика та досвід. 2014. №14. С. 61-65 *(особистий внесок автора: визначено передумови моделювання розвитку продовольчого ринку в системі продовольчої безпеки регіонів України).*

11. Козак К. Б., Єгоров Б. В. Удосконалення системи інституційного регулювання розвитку аграрної сфери регіону. Агросвіт. 2014. № 14. С. 26-30 *(особистий внесок автора: доведено необхідність суттєвої зміни інституційного середовища, розглянуто потенціал забезпечення інституційної складової реалізації парадигми сталого розвитку).*

12. Козак К. Б., Єгоров Б. В. Державне регулювання регіонального продовольчого ринку. Агросвіт. 2014. № 13. С. 24-27 *(особистий внесок автора: розроблено передумови вдосконалення державного регулювання регіонального продовольчого ринку).*

13. Козак К. Б. Наукові основи дослідження продовольчої безпеки України. Економіка харчової промисловості. 2014. №2. С. 5-10.

14. Козак К. Б., Седікова І. О. Формування стратегії соціально-економічного розвитку регіону. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2019. №5 (110). С. 174-180 *(особистий внесок автора: розроблено механізм зовнішнього впливу на економічний розвиток агропромислового виробництва).*

15. Козак К. Б., Орел А. М. Інтеграція управління конкурентною та інноваційно-інвестиційною поведінкою аграрних підприємств в парадигму сталого розвитку. Проблеми економіки. 2020. №4. С. 171-176 *(особистий внесок автора: визначено особливості здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності аграрних підприємств для досягнення сталого розвитку).*

16. Довгаль О. В., Козак К. Б. Зміна структурних пропорцій вітчизняного аграрного виробництва: стан, причини, наслідки. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». 2020. № 1. С. 314-324 *(особистий внесок автора: надано результати оцінки стану та динаміки аграрного виробництва в Україні).*

17. Козак К.Б. Принцип раціональності в теоріях економічного розвитку. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». 2020. № 3. С. 353-363.
18. Козак К.Б. Сучасний стан розвитку аграрного сектору в Україні. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». 2020. № 4. С. 196-211.
19. Козак К.Б. Інституційна архітектоніка в контексті викликів сталого економічного розвитку. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». 2020. № 2. С. 140-152.
20. Козак К. Б. Особливості імплементації парадигми економічного розвитку в економіку України. Економічний простір. 2020. №164 (2). С. 43-48.
21. Козак К. Б. Механізми адаптації підприємств агропромислового виробництва до траєкторії сталого економічного розвитку. Економічний простір. 2020. №162. С. 30-36.
22. Козак К. Б. Динаміка агропромислового виробництва в Україні: виклики сталого економічного розвитку. «Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України». 2020 р. №6 (146). С. 10-18.
23. Козак К. Б. Механізм зовнішнього впливу на економічний розвиток агропромислового виробництва. Ефективна економіка. 2020. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8473>
24. Лагодієнко Н. В., Козак К. Б. Стратегія реалізації сталого розвитку аграрного виробництва в умовах зростання відкритості національної економіки. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 2. С. 155-172 (*особистий внесок автора: визначено рівень впливу зовнішніх чинників на досягнення цілей сталого економічного розвитку агропромислового сектору*).
25. Козак К. Б. Державне регулювання економіки як елемент зовнішнього впливу на економічний розвиток агропромислового виробництва. Бізнес Інформ. 2020. №12. С. 91–96.
26. Козак К. Б. Архітектоніка адаптивного механізму управління сталим економічним розвитком агропромислового виробництва. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 3. С. 282–288.
27. Козак К. Б. Визначення характеру впливу інститутів на досягнення цілей сталого економічного розвитку агропромислового комплексу. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 4. С. 177–183.
28. Козак К. Б. Динаміка інтегральних показників рівня сталості економіки України та агропромислового комплексу в Україні. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2020. № 3. С. 52-56.

*у зарубіжних виданнях та вітчизняних виданнях,
які включені до міжнародних наукометричних баз:*

29. Козак К.Б. Роль аграрного виробництва в зовнішньоторгівельних відносинах України. Znanstvena misel journal. 2021. №50. С. 10-14.
30. Козак К. Б. Структурна динаміка як елемент забезпечення сталості економічного розвитку: закон золотого перерізу. Znanstvena misel journal №48/2020. С. 7-12.

31. Козак К.Б. Інституційні аспекти реалізації концепції інклюзивного розвитку в агропромисловому виробництві: досвід України. *Slovak international scientific journal* # 49, (2021). с. 20-23.

32. Козак К.Б. теорія стейкхолдерів в контексті узгодження інтересів суб'єктами агропромислової галузі. *East European Scientific Journal* #1(65), 2021. С. 22-29.

33. Kozak, K., Kalamani, O., Yegorova, A., & Strunova, O. (2019). Формування та контроль якості харчових і кормових продуктів: від технологічних основ до людського фактору. *Food Science and Technology*, 13(3). <https://doi.org/10.15673/fst.v13i3.1477> (особистий внесок автора: визначено роль людського капіталу в забезпеченні належного рівня якості продукції агропродовольчого виробництва).

в інших виданнях:

34. Козак К.Б., Гоцалюк К.М. Соціально-економічні процеси країни як об'єкт прогнозування. Сучасні технології в економіці і кібернетиці: досвід, проблеми, тенденції, ефективність: зб. мат. наук.-практ. конф. молодих учених. (4-16 травня 2019 р.). Одеса. С. 35-38 (особистий внесок автора: детерміновано ключові риси розвитку глобальної економіки та їх вплив на національну економіку України).

35. Козак К.Б. Ефективне формування трудового потенціалу персоналу харчових підприємств. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Стратегія економічного розвитку харчової промисловості та забезпечення продовольчої безпеки країни» (29-31 жовтня 2012 року). Одеса: Фенікс, 2012. С. 178-180.

36. Козак К. Б. Особливості антикризового управління персоналом в організаціях публічної сфери. Економічні та соціальні аспекти розвитку України на початку ХХІ століття. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 жовтня 2019 р.). Одеса: Одеська національна академія харчових технологій, 2019. 224 с. С. 85-88.

37. Козак К.Б., Прунчак М.М. Конфлікт поглядів при оптимізації систем управління персоналом за рахунок створення нових мотиваційних заходів. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих вчених за тематикою «Сучасні комп'ютерні системи та мережі в управлінні»: збірка наукових праць / Під редакцією Г. О. Райко. Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2020. С. 181-183 (особистий внесок автора: розвинуто концепцію формування та використання людського капіталу на прикладі суб'єктів агропромислового виробництва).

38. Козак К. Б., Мироненко Б. В. Політика розвитку людського потенціалу територіальних громад в умовах децентралізації. Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ: збірник тез доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, (25 березня 2020 р.). Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2020. – С. 73-75 (особистий внесок автора: визначено ключові риси концепції формування та використання людського капіталу сільських громад).

39. Козак К. Б. Еволюція парадигми сталого розвитку 2020. Матеріали Четвертої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Управління розвитком соціально-економічних систем», (8 жовтня 2020 р.). Харків: ХНТУСГ, 2020. С. 449-451.

40. Козак К. Б. Інституційна основа імплементації парадигми сталого розвитку в агропромисловий сектор: особливості України. Матеріали V Науково-практичної конференції «Шляхи підвищення конкурентоспроможності соціально-економічної системи країни» (29 листопада 2019 р.). Миколаїв: ММІРЛ ВНЗ «Університет «Україна», 2019. 187 с. С. 245-251.

41. Козак К. Б. Роль екстрактивних інститутів в забезпеченні сталості економічного розвитку. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні технології розвитку людини в інтегрованому суспільстві» (11 квітня 2019 р.). За заг. ред. А.М. Старєвої; упоряд. О.А. Шевченко, В.В. Мельніченко, С.В. Кандюк-Лебідь. Миколаїв: ММІРЛ Університету «Україна», 2019. 289 с. С. 189-192.

42. Козак К. Б. Детермінанти адаптаційного потенціалу підприємств агропромислового виробництва. Матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції «Наукові досягнення молодих – шлях до професії» (6 грудня 2020 р.) / За заг. ред. А.М. Старєвої. Миколаїв: ММІРЛ ЗВО Університету «Україна», 2020. 268 с. С. 223-228.

43. Козак К. Б. Особливості відтворення в діяльності виробників агропромислової продукції. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи розвитку обліку, контролю та фінансів в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів» (30 жовтня 2020 р.). м. Харків: ХНТУСГ. С. 306-308.

44. Козак К. Б. Територіально-галузевий підхід до оцінки рівня сталості в Україні. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю»: присвяченої 100-річчю Полтавської державної аграрної академії (м. Полтава, 23 квітня 2020 р.) / за ред. Плаксієнка В. Я., Пилипенко К. А. Полтава: Видавництво ПП «Астроя», 2020. С. 87-92.

АНОТАЦІЯ

Козак К. Б. Адаптивні механізми управління в системі сталого економічного розвитку агропромислового виробництва. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Сумський національний аграрний університет, Суми, 2021.

Дисертація присвячена вирішенню наукової проблеми формування і реалізації механізмів управління агропромисловим виробництвом, адаптованих до парадигми сталого економічного розвитку.

Удосконалено зміст поняття сталого економічного розвитку, під яким пропонується розуміти зміну вектору економічного розвитку на основі парадигмальних змін філософії господарювання, сутнісним наповненням якого виступає трансформація принципу раціональності, доповнення його

неекономічними (соціальними та екологічними) складовими як підґрунтя формування мотиваційного механізму дій господарюючих суб'єктів, а також управлінської підсистеми на мікро-, макро- і наднаціональному рівнях. Визначено ядро сталого розвитку. Доведено, що суттєві зв'язки між елементами структури сталого економічного розвитку визначаються трьома законами інституційної архітекτονіки: законом рівноваги, законом усереднення (золотої середини), законом структурування (золотого перерізу). Встановлено, що побудова економіки за законом золотого перерізу надає їй найбільшого динамізму із максимально економічним режимом функціонування. Визначені ключові тенденції структурних трансформацій глобальної економічної системи. Доведено, що сформована структура постіндустріальної економіки не відповідає принципам сталого розвитку. Виділено необхідні умови імплементації парадигми сталого розвитку в економіку України, що реалізуються в сфері реформування інституційної матриці шляхом забезпечення наступних концептуальних зрушень: формування ефективних інститутів специфікації прав власності, зменшення питомої ваги екстрактивних інститутів шляхом розриву механізму формування рентної мотивації, підвищення ефективності трансплантації інститутів на основі блокування їх дисфункцій, ефективна реалізація потенцій держави у забезпеченні балансу інтересів економічних суб'єктів.

З використанням програмного продукту TextAnalyst виділено мережу основних (найбільш значущих) понять, що визначають сутність категорії «адаптація». Уточнено значення адаптації в соціально-економічному середовищі як процесу пристосування внутрішніх властивостей підприємства до вимог динамічного зовнішнього середовища на основі використання організаційно-економічних і соціальних регуляторів з метою забезпечення стійкості функціонування в довгостроковій перспективі. Доведено, що внутрішня система адаптаційного механізму структурується виділенням таких елементів як: адаптивний потенціал, адаптаційні можливості, зовнішні сили, елементи адаптації, вектор адаптації, адаптаційний процес, точки біфуркації, атрактори. Визначено роль людського капіталу в забезпеченні сталого економічного розвитку агропромислового виробництва. Обґрунтовано методологічні засади ідентифікації об'єктних сфер застосування адаптивних механізмів управління агропромисловим розвитком, в основі яких лежить декомпозиція об'єкту управління.

Здійснено оцінку стану та динаміки аграрного виробництва в Україні: макроекономічних показників, показників динаміки зовнішньої торгівлі України агропродукцією. Виділено фактор потенційної небезпеки залежності національного експорту від обмеженої кількості товарних позицій сировинного спрямування (зернових культур, кукурудзи, олійних культур). Здійснено групування регіонів за двома показниками: динамікою зростання та часткою в загальному обсязі виробництва агропромислової продукції, надано їх якісну характеристику. Визначено, що розвиток агропромислового сектору в рамках стратегії переважання факторів екстенсивного характеру, домінування економічних детермінант функціонування відбився у нехтуванні екологічними параметрами, що демонструє відставання інтегрального показника екологічного блоку від національного рівня в 2019 р. більше ніж в 2 рази. Розроблено модель

оцінювання рівня сталості економічного розвитку, яка об'єднує 4 аспекти оцінювання: економічний, соціальний, екологічний та інфраструктурних блоки, значення яких розраховано за множиною кількісних чинників відносно національної економіки в цілому та агропромислового комплексу зокрема.

Розроблено механізм зовнішнього впливу на економічний розвиток агропромислового виробництва, який представлено у складній системній взаємодії й взаємозалежності таких елементів як об'єкт, суб'єкт, цілі, інструменти. Залежно від характеру впливу (прямий і непрямий вплив) виділено рівень зовнішнього мікросередовища з суб'єктним наповненням у вигляді клієнтів, конкурентів, постачальників, посередників і контактних аудиторій, а також рівень системного впливу на бізнес-середовище з окресленням мезоекономічного (представлено суб'єктами місцевого самоврядування), макроекономічного (суб'єктивується системою органів державного управління), наднаціонального (уособлюється міжурядовими і неурядовими організаціями глобального рівня) підрівнів. Надано інструментальне наповнення діяльності суб'єктів зовнішнього впливу. Для ідентифікації зовнішніх і внутрішніх умов підвищення ефективності та забезпечення розширеного характеру відтворення в агропромисловому виробництві визначено вплив інститутів на досягнення цілей сталого економічного розвитку агропромислового комплексу з використання когнітивного та сценарного моделювання. Шляхом узагальнення сутності змісту поняття адаптивний механізм і ґрунтуючись на моделі «білої скриньки» запропоновано адаптивний механізм управління сталим економічним розвитком агропромислового сектору.

Проаналізовано специфіку узгодження інтересів учасників агропродовольчого ринку в контексті дотримання сталого характеру економічного розвитку. Розроблено карту зацікавлених сторін (стейкхолдерів) суб'єктів агропромислового виробництва. Визначено пріоритетність стейкхолдерів за силою впливу на суб'єктів агропромислового виробництва на основі моделі Мендлоу за двома параметрами – влада та інтерес. Здійснено ідентифікацію стратегічних пріоритетів дотримання критеріїв і принципів сталості економічного розвитку агропромислового виробництва через призму стратегічного та програмно-цільового управління. Надано організаційно-методичний підхід до трансформації систем регулювання агропромислового виробництва в контексті імплементації стратегій адаптації.

Ключові слова: сталий розвиток, сталий економічний розвиток, інклюзивне розвиток, аграрний сектор, агропромислове виробництво, стейкхолдери, адаптивний механізм, інститути, інституції, адаптація, людський капітал.

ANNOTATION

Kozak K. Adaptive management mechanisms in the system of sustainable economic development of agro-industrial production. – Manuscript.

The thesis for the degree of doctor of economic sciences, specialty 08.00.03 – economics and management of the national economy. – Sumy National Agrarian University, Sumy, 2021.

The dissertation is devoted to the decision of the scientific problem of formation and realization of mechanisms of agro-industrial production management, adapted to a paradigm of sustainable economic development.

The content of the concept of sustainable economic development has been improved, which is proposed to mean the change of the vector of economic development on the basis of paradigmatic changes in the philosophy of management, the essential content of which is the transformation of the principle of rationality, supplementing it with non-economic (social and environmental) components as a basis for the formation of a motivational mechanism of action of economic entities, as well as the management subsystem at the micro, macro and supranational levels. The core of sustainable development is determined. It is proved that the essential connections between the elements of the structure of sustainable economic development are determined by three laws of institutional architecture: the law of equilibrium, the law of averaging (golden mean), the law of structuring (golden section). It is established that the construction of the economy according to the law of the golden section gives it the greatest dynamism with the most economical mode of operation. The key trends of structural transformations of the global economic system are identified. It is proved that the current structure of the post-industrial economy does not meet the principles of sustainable development. The necessary conditions for the implementation of the paradigm of sustainable development in the economy of Ukraine are highlighted, realized in reforming the institutional matrix by providing these conceptual changes: formation of effective institutions for the specification of property rights, reducing the share of extractive institutions by breaking the mechanism of formation of rent motivation, increasing the efficiency of transplantation of institutions on the basis of blocking their dysfunctions, effective realization of the state's potential in ensuring the balance of interests of economic entities.

The network of basic (most significant) concepts that define the essence of the category "adaptation" is identified using the software product TextAnalyst. The importance of adaptation in the socio-economic environment is specified as a process of readjustment the internal properties of the enterprise to the requirements of a dynamic environment based on the use of organizational, economic and social regulators in order to ensure sustainable operation in the long run. It is proved that the internal system of the adaptation mechanism is structured by the selection of such elements as: adaptive potential, adaptive capabilities, external forces, elements of adaptation, adaptation vector, adaptation process, bifurcation points, attractors. The role of human capital in ensuring sustainable economic development of agro-industrial production is determined. The methodological bases of identification of object spheres of adaptive mechanisms application of management of agro-industrial development are substantiated, which are based on decomposition of object of management.

An assessment of the state and dynamics of agricultural production in Ukraine is carried out: macroeconomic indicators, indicators of the dynamics of Ukraine's foreign trade in agricultural products. The factor of potential danger of dependence of national exports on a limited number of commodity items of raw materials (cereals, corn, oilseeds) is highlighted. The regions are grouped according to two indicators: growth dynamics and share in the total volume of agro-industrial production, their

qualitative characteristics are given. It is determined that the development of the agro-industrial sector within the strategy of predominance of extensive factors, the dominance of economic determinants of functioning was reflected in the neglect of environmental parameters, which shows the lag of the integrated environmental block from the national level in 2019 more than 2 times. A model for estimating the level of sustainability of economic development has been developed, which combines 4 aspects of evaluation: economic, social, environmental and infrastructural blocks, the values of which are calculated by many quantitative factors in relation to the national economy in general and agro-industrial complex in particular.

The mechanism of external influence on the economic development of agro-industrial production has been developed, which is presented in a complex system interaction and interdependence of such elements as object, subject, goals, tools. Depending on the nature of the impact (direct and indirect impact), the level of the external microenvironment with subjective content in the form of customers, competitors, suppliers, intermediaries and contact audiences is highlighted, as well as the level of systemic impact on the business environment with the delineation of mesoeconomic (represented by local governments), macroeconomic (subject to the system of public administration), supranational (represented by intergovernmental and non-governmental organizations at the global level) sub-levels. The instrumental content of the activities of the subjects of external influence is provided. To identify external and internal conditions for improving efficiency and ensuring the expanded nature of reproduction in agro-industrial production, the influence of institutions on achieving the goals of sustainable economic development of the agro-industrial complex using cognitive and scenario modeling is determined. By generalizing the essence of the content of the concept of adaptive mechanism and based on the model of the "white box", an adaptive mechanism for managing the sustainable economic development of the agro-industrial sector is proposed.

The specifics of coordination of participants interests of the agri-food market in the context of observance of sustainable character of economic development are analyzed. A map of stakeholders of agro-industrial entities has been developed. The priority of stakeholders in terms of the strength of influence on the subjects of agro-industrial production is determined on the basis of the Mendlow model on two parameters - power and interest. The identification of strategic priorities of observance of criteria and principles of sustainability of economic development of agro-industrial production through the prism of strategic and program-target management is carried out. The organizational and methodological approach to the transformation of systems of regulation of agro-industrial production in the context of implementation of adaptation strategies is given.

Key words: sustainable development, sustainable economic development, inclusive development, agricultural sector, agro - industrial production, stakeholders, adaptive mechanism, institutions, institutions, adaptation, human capital.